

17. századi csíkszéki pogánydúlások

Erdély fejedelme, II. Rákóczi György 1657-ben Lengyelországba, a lengyel trón megszerzéséért hadjáratot indított. Félévvel később a fejedelem szövetségesei, a kozákok és a svédek kivonultak a lengyel földről. Az erdélyi hadak helyzete, amelyeket moldvai és havasalföldi segédszerepek is elkísértek (Gheorghe Ștefan, illetve Constantin Șerban idején), csakhamar kritikussá, sőt tragikussá vált. Az egész hadsereg, amelyben már csupán 5000 főnyi harcképes katona maradt, a tatár fogságába esett. Ilyen katasztrófa Mohács óta magyar hadsereget aligha ért.

II. Rákóczi György céljai, köztük a független magyar királyság helyreállítása, nem álltak arányban Erdély akkori erejével, lehetőségeivel. Kalandorpolitikája a fejedelemség pusztulását, összeomlását idézte elő. Ráadásul felelőtlenül továbbra is ragaszkodott a hatalomhoz. Emiatt a török nagyvezír 1658-tól a megtelő hadjáratok sorát indította Erdély, a török fennhatóságát semmibevevő ország ellen. 1658-tól az életnek az a biztonsága, amit Bethlen Gábor uralomra jutásától, 1613-tól kezdve létrehoztak, a korábbi években virágzó ország, mind-mind semmivé lett. A nagyvezírtől fejedelemmé tett Barcsai Ákos (1658-1660) követői és II. Rákóczi György hívei között polgárháború kezdődött¹.

Ha csak egy pillantást vetünk a jelenkorban kiadott jelentős történelmi traktátusokra, az a furcsa meglepetés ér, hogy ezekből teljességgel hiányoznak a 17. század második felében Csíkra zúduló török-tatár támadások okozta véreszetségre való utalások. Három művet említenék: az Istoriea României III. kötetét (Bukarest, 1964), a

tizennégy kötetnél elakadt Magyarország történetét, valamint az Erdély története (1986) című 3 kötetes munkát.²

A helyi történeti kútfők, kisebb-rövidebb írásos emlékek igen számosak, de távol állunk attól, hogy ezekből a forrásokból merítve megközelítőleg is teljes képet alakíthassunk ki Csík romlásáról, pogánydúlások okozta veszteségeiről.

Elősoroljuk a legfontosabbakat:

- Ferenczi György gyergyószentmiklósi plébános Regesztruma (krónikája).

- Kájoni János csíksomlyói tudós szerzetesnek a Liber Niger (Fekete könyv) című munkája, a régi somlyói orgonában megőrzött felirata, valamint Herbárium tartalmaz e témakörből értékes adatokat.

- A Csíkszeredai Állami Levéltárban megőrzött 17-18. századi protokollumok, peres iratok.

- A Csíki Székely Múzeum régi könyvgyűjteményében őrzött Vizitációs jegyzőkönyv 1669-70-es bejegyzései igen értékes adatok forrása és néhány megjegyzést tartalmaz a fenti témakörből az ugyanott őrzött Kászonszéki protokollum, a 17. század második feléből.

- A kozmási Domus historia Lakatos István plébános krónikájával.

- Cserei Mihály történetíró ismert munkája, az Erdély története.

- A csíkszentgyörgyi római katolikus parókia anyakönyvének, a jenőfalvi falujegyzőkönyvnek néhány bejegyzése.

- További forrást képezhetnek a csomafalvi anyakönyv, a Csíki Lapok, a csíkszentsimoni Endes család levéltára, amelyekben a török-tatár dúlásokat felidéző adatokra bukkantunk.³

Ferenczi György gyergyószentmiklósi plébános regesztrumából idézünk: "Ugyan augusztusban Taplocát (Toplicát) elégették Gyergyóban a moldvai oláhok. Item die 6 kijövének az oláhok Moldvából. Gyergyóba többen három ezernél, egy kapitánalja kozák is, Ditrót meggyújtották és az gyergyaiak eleikbe állának kevesen, talán harmadfél százan, Szárhegyen alól, Gábor Deák előttök járó, és az Jézus kiáltásba eljőve az angyal, és úgy megrettenté az moldvai nagy hadat, hogy az oláhokban tizenolcad fél száz maradt ide, de a gyergyaiakban csak tizenöt esett el, és zászlót is

24(et) nyertek el az moldvaiaktól. Szárhegyen alól egy halomba többet raktak ötfélfé száznál, a többi az farkasok s hollók öté meg, ezek is 1658. esztendőben lőnek, szeptemberben.”

Ebből a rövid de nem egészen pontos leírásból az derül ki, hogy egy kisebb moldvai alakulat, amelyben kozákok és talán tatárok is voltak, (valószínű az új vajda, a Gheorghe Ștefan felváltó Gheorghe Ghica parancsára) Pintye (Pintea) kapitány vezényletével feldúlták Toplicát, majd Ditrót. A gyergyóiak Gábor Deák vezetésével szembeszálltak velük, és Szárhegy határában győztek. Valószínű, a gyergyóiaknak sikerült törbe csalniuk őket. Az eseményekre Szárhegyen a Tatárdomb emlékeztet, ahová az elesett idegeneket temették.⁴

II. Rákóczi György, valamint Barscai Ákos halálát (1660) követően Kemény János (1661-1662) II. Rákóczi György politikáját folytatta. Petki István, Csikszék főkapitánya és Lázár István, a szék főbírája az új fejedelem híve, támogatója. Ugyanakkor elleneztek Afafi Mihálynak a török által fejedelemmé történt kinevezését, és amikor úgyszólván egész Erdély behódolt már Ali temesvári pasának, akkor is kitartottak törökellenes politikájuk mellett. Biztak a Csíkot övező hegyek, völgyek, erdők védelmében, a “tudós (táltos) emberek” jóslatában. Várták Kemény János hadait. Petkiék csak a józan észrt hagyták ki a számításaikból.⁵

A csíkiak Petki István vezetésével 1661 őszén a Nagyerdőn (Hargitán, a Tolvajos környékén) ledöntött fatörzsekből erősséget építettek ki. Ezt sáncokkal, árkokkal erősítették meg. “Minden oldalon hadi ördögséggel és furfanggal felszerelt, és háló formán bekerített tábor volt ez”. A tábor leírásához Evlia Cselebi török utazót, történetírórt hívtuk segítségül, aki maga is részt vett a Csík elleni büntető hadjáratban.

Tolvajoson küzdött a csíki gyalogság zöme. Néhány ágyújuk is volt. A lovasság, amely talán a tartalékerőt képezte, a Székelyudvarhelyről Csikszeredába jövő út mellett, az erdő szélén foglalt állást. Valahol a közelben, a Nyírhát (vagy Nyires) nevű helyen állott a csíki parancsnokság, Petkiék tábor. A Nagyerdőn (a Tolvajoson) lévő tábor Izmael budai pasa parancsára az egri török

lovasság délről, a tatár lovasság északról került meg, és rajtaütött a csíki lovascsapatokon és főtáboron. Senki nem vette észre idejében a 10-20.000 fős török-tatár lovasság átkaroló hadmozdulatát.

Kezdetben a csíki lovasság szembeszállt az előtűnő pogány hadakkal, de a törökök egyre nyilvánvalóbbá váló nyomozó fölnye hamarosan menekülésre kényszerítette. A kortárs Köpeczi János levélben, Bethlen Jánossal és Evlia Cselebi-vel egyezően azt írja, hogy mindenki menekült, amerre tudott. Csík “3-4 óra alatt füstöt vetett”.⁶

A betörés 1661. október 21.-én, Szent Orsolya ünnepén, pénteki napon történt. Kájoni János feljegyzéseiből, de más korabeli írásokból is tudjuk ezt. Alcsíki peres jegyzőkönyvek (protokollumok) adatokkal szolgálnak a pusztításról. Bánkfalván “pénteken estve a Füstösék szekerét a tatárok felverék, másodsor szombatra virradólag...” írja az egyik peres irat, Gergely Páléknak (és még sok másnak is) ugyanott, Bánkfalván “mindenek elégett”. Menaságon “elveszének Pál Bálintnéék” mondja egy tanú.

Az említett írásokból kiderült, hogy a bánkfalviak, szentgyörgyiek, szentmártoniak és kotormányiak egy része (talán nagyobb része) a Katorga, Váné és Csinód erdejében rejtőzött el a török-tatár veszély elől. A szentsimoniak is az erdőbe menekültek.

Nagy számban menekültek a somlyói ferences kolostorba is. Vesztükre. Legtöbbjük pogány kézre került, másokat megöltek. A szerzetesek közül négyen estek áldozatul a pogánynak, négyet elfogtak, de ők később szerencsésen kiszabadultak. A templomokat, a falvakat a török-tatár hadak felgyújtották.

A török had megostromolta a Mikó-várat. A várbeliék négy ágyúval rendelkeztek. Evlia Cselebi szerint “a vár és a város elpusztult. A győzelmese harcosok vígan voltak”. Ami még megmaradt a Mikó-várban, azt Józsa Mihály hordta el később: a várkaputól a cserefákat, egy “üstös hordót szurokkal”, egy vendelyt (nagy faedényt), nagy kart (gabonatartó láda lehetett), a várbeli tömlőc vasrostélyát, egyéb vasakat, üvegablakokat (“üvegablakokat”), 100 szál deszkát, ajtókat, “ónos ajtósarkokat”, padokat, és “sok más egyet-má-

sokat”. Józsa Mihály így indokolta tettét: “elhozám, mert más is elvitte volna”⁷⁷.

A Páter Veres Lajos kéziratából merítő Losteiner Leonárd a Csikból elhajtott foglyok számát több mint 10.000-re teszi. A korabeli források és későbbi írások egybehangzó véleménye szerint a harcoló férfiak csoportját érte a legkisebb veszteség. Az erdő őket elrejtette. Az otthon maradtak közül leginkább az asszonyok és a gyermekek kerültek pogány kézre, vagy ölték meg őket. Kőpeczi János írja, hogy a pogány “otthon lepte meg a sok lelket”⁷⁸.

A csikszentkirályi Tánzos György tanúvallomásában mondja: “tudom azt, hogy mikor Fogarastól az pogányság alá megyen vala Szeben felé, akkor jó egészségben vala Csiszer Márton leánya, János Bálintné, aki felől az kérdés vagyon, látám, hogy az kicsin gyermeke is az öliben vala, s úgy megyen vala.”

A dánfalvi Czako János “rabságra esett nehézkes (állapotos) feleségének életéről” semmi hír. A rabok sokszor üzentek, néha levelet írtak vagy íratnak. Kiváltásukat sürgették. A csikszentgyörgyi Koncsag Pálné, Kencse Margit Lippáról írt (íratott?) levelet: “Szabó György bátyám uram... mégis kérem kegyelmedet, ne hagyjon! Isten ortalmazza kegyelmedet ilyen rabságtól!”⁷⁹

A csíki egyház Vizitációs könyve 1669-1670-ben 374 rabságra jutott, vagy “a nagy diszturbiumban” (zűrzavarban) eltűnt emberről tud. Közülük 250 asszony.

Az egyházi törvényszék újabb házasságuk kapcsán felülvizsgálta azoknak a helyzetét, akiknek első házastársuk 1661 őszén rabságra jutott vagy eltűnt.¹⁰

Mintegy 400 rabságra jutott, eltűnt emberrel tudunk, de ez csak igen kis hányada a valós veszteségnek.

1665-ben, miután Petki Istvánt és Lázár Istvánt visszahelyezték előbbi funkciójukba, a bánkfalvi Benedek Márton, a csikszentgyörgyi Kelemen Jánost, a szentsimoni Csató Pétert perbe fogták, mert azt hangoztatták (és ez volt az igazság), hogy a két főtiszt miatt “veszett el Csik”. Ők nem álltak volna szembe, hanem ahogyan Kelemen János mondotta “mü behódlottunk volna”. A szentkirályi Ferencz János szerint: az ő gyermekei

is” az Úr (Petki István) miatt estek rabságra”. “Ha félreállították volna a cselédet (a gyermeknépet) nem vesztek volna olyan igen”.¹¹

Nem készítették elő körültekintően Csik védelmét, nem számoltak minden eshetőséggel, és ez tömegtragédiához vezetett.

Az utolsó, 1694-es tatárbetörésről a kortárs Lakatos István kozmási plébános, Cserei Mihály, később Losteiner Leonárd írtak. Számos csíki peres irat és anyakönyv tartalmaz az eseményre vonatkozó adatokat. Később foglalkozott az utolsó csíki tatárbetöréssel Benkő József, Benkő Károly és Orbán Balázs is. Ebben a században Endes Miklós.

A csíki előljárók (bizonyára 1693-ban): Sándor János alkaptány, László Tamás Deák, Alcsík királybírája és Csató János felcsíki királybíró meggyőzték Apor Istvánt és Friederich Veterani császári tábornokot, hogy a négy századnyi német katonát Csikból vonják ki. A szék védelmét a csíkiakra bízták. 1694 telén szokatlanul nagy hó esett. Az alkaptány ebből azt a téves következtetést vonta le, hogy a tatárok nem törnek be Csikba. Gyimesben, a Rákóczi-várnál szolgálatot teljesítőket hópénz ellenében az alkaptány felmentette a szolgálat alól. Cserei Mihály szerint csak a nyomorú, sánta, nincstelen emberek, akik nem tudtak fizetni Sándor Jánosnak, azok kényszerültek arra, hogy a gyimesi strázsára menjenek.

A tatárbetörés előestéjén beérkezett a havasról Sándor János román pásztor. Értesítette gazdáját a tatárok közeledtéről. De ő nem hitt neki, hazugságnak vélte az állítást. A pásztorot vissza-kergette a havasba. A tatárok előhada, Lakatos István szerint 350 főből álló alakulat, február 13.-án tört be és hét falut, éspedig Szentmihályt, Szépvizet, Szentmiklóst, Borzsovát, Göröcsfalvát, Vacsárcsit és Delnét feldúlta, felégette és kifosztotta. Az embereket, ha elértek, rabságra hajtották, vagy levágták. Ekkor semmisült meg Csíkszentmihály Cibrefalva nevű tizese. Csíkszentmihályon, az 1000 főt meghaladó községben a beütés után, szó szerint értendő, hogy hirmondó is alig maradt. Ez kora hajnaltól délig zajlott le. Ekkor a rabló hadak megrakodva elvonultak.

Sándor János riadót, gyülekezőt rendelt el. Gyergyóból is érkeztek férfiak. Valahol Szentmi-

hály és Szépvíz térségében táboroztak. De 24 óránál tovább nem maradtak hadi készültséggel, a nagy hidegre hivatkozva szétszözltek. Február 15.-én, írja Cserei Mihály, közel 12.000 tatár tört be újból Csíkba. Lakatos István csupán annyit említ, hogy a tatárok most jóval többen voltak, mint előző alkalommal. "Széltiben fogták Csíkot", írja Cserei, és "reggeltől estig rabolták, dúlták". Ez alkalommal az egész Felcsík áldozatul esett a tatár-betörésnek.

Tudunk róla, hogy több helyen is szembeszögültek a rabló hadakkal. Karcfalván Borsos Gergely és Gergely Imre "egy társaságban lévén, oltalmazták a tatároktól magokat". Így szereztek egy tatár lovat is. Hasonló eset történt Csíkrákoson is. Itt a pogányok levágták Dániel Péter Deákot, a rákosi tanítót, feleségét, Benkó Annát pedig, sok más emberrel együtt, elhajtották.

A kortárs Cserei Mihály írja, hogy Szentmihályon egy lány szembeszállt a tatárokkal, akik a szüleit akarták megkötnöni, elhajtani. Kardot ragadott, de az egyenlőtlen harcban legyőzték és megölték a bátor leányt a pogányok. Csomortánban viszont megfutamítottak egy kisebb rabló tatár csoportot.

Csíksomlyón Nizet Ferenc belga eredetű szerzetes csatarendbe állította a diákságot, a többi összegyűlt embert. A tatárok, látván készülődésüket, elkerülték az összecsapást. Ellenben Taploca határában egy kisebb ütközetre került sor. Itt sebesült meg a csíkszentgyörgyi Szebeni István, aki rövidesen meg is halt.

Hosszúaszó völgyében is egy kisebb ütközet volt. Itt kapott halálos sebet egy tatár nyilától a csíkszentgyörgyi Tompos István, és a hagyomány szerint itt esett el Xántus Keresztes is. Emlékére épült a Xántus-kápolna Hosszúaszón.

Csíkszentkirályon félreverték a harangokat. A férfiak felfegyverkeztek. Léstván Miklós vezette őket. Az összecsapásban a hagyomány úgy tudja, hogy elesett a tatárvezérnek a fia, és még több tatár.

A pogányok által elhurcolt emberek számát nem ismerjük pontosan. Számukat Cserei Mihály egypár ezerre, Lakatos István viszont több mint 7.000-re becsüli.

A betörés miatt Cserei Mihály Constantin Duca moldvai vajdát is hibáztatja. Ugyanis nem értesítette a csíkiakat a készülődő tatárbetörésről. Cserei egyben magyarázatot adja Duca vajda magatartásának.

A legfőbb vétkes Sándor János alkapitány (Cserei Mihály is így véli), aki elhanyagolta teendőinek az ellátását. Felelőtlenül viseltetett Csík sorsa iránt. Lakatos István krónikájának utolsó mondata is, véleményem szerint a csíki vezetőket, leginkább pedig Sándor János alkapitányt hibáztatja, amikor azt mondja, hogy "így veszett el a székelység 12 törzseből egy, minden ellenállás nélkül".

A rabok közül sokan tértek haza, akiket a rokonok, az erdélyiek kiváltak. A többség azonban bizonyára soha nem jöhetett haza. A szegényebb rendű emberekkel, a jobágyokkal nem törődött senki, őket nem váltotta ki senki. Csak ha elszöktek, úgy szabadulhattak meg. A rabságba esettek közül számosan megfagytak, betegségben meghaltak. Apor Ilonát, Cserei Mihály nagyanyját, amikor tatár földön meghalt, kihúzták a mezőre, el sem temették.¹²

Erdély a 17. század végén két nagyhatalom: a gyengülő, hanyatló Török Birodalom és a megerősödő, terjeszkedő Hasburg Birodalom között vergődött. Fajáromból vasjáromba került, a török igát a német váltotta fel. Ezt a Lipót-féle diploma (1691), később pedig a karlócai béke szentesítette (1699).¹³ 100 évvel később a csíkszentmihályi Sándor familia képviselője a betörés okát a bosszúállásban jelölte meg.¹⁴ Ez pedig a Török Porta parancsára és jóváhagyásával történhetett. A török Erdély elvesztéséért állt ily módon Felcsíkon bosszút.

Jegyzetek

1. Erdély története II. Budapest, 1986. 716-726., 784-790.
2. Erdély története I-III. Bp., 1986; Istoria României III., București, 1964; Magyarország története 1526-1686, 2. Második kiadás, Budapest, 1987; Magyarország története, 1686-1790, 2. Második kiadás, Budapest, 1989.
3. Cserei Mihály, Erdély története, Bp. 1983; Ferenczi György, Regesztrum (kiadta Veszely Károly), in: Erdélyi egyháztörténeti adatok, Kolozsvár, 1860; Kájoni János, Fekete könyv, Szeged, 1991; Kájoni János, A régi orgona felirata (Csíki Székely Múzeum), Kájoni János, Herbárium (Csíksomlyói Ferences Kolostor könyvtára); Lakatos István, Csíksomlyói Domus historia, 61; Losteiner Leonard, Cronologia topographică-chorographică... (Csík-

Näväliri págâne în scaunul Ciuc în sec. XVII.

(Rezumat)

Expedițiile de pedepsire ale Porții otomane ca urmare a campaniei lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia, din anul 1657, pornită fără consimțământul Porții, au avut urmări catastrofale pentru principatul Transilvaniei.

Conducătorii scaunului Ciuc: István Petki și István Lázár, urmând linia politică a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea și a lui Ioan Kemény, în toamna anului 1661 au hotărât organizarea rezistenței, dar aceasta s-a prăbușit foarte repede. Ciucul a fost distrus aproape total de năvălire. Peste 10.000 de oameni au fost ucși sau luați în captivitate.

Studiul prezintă aceste evenimente tragice precum și cele legate de ultima năvălire tătară în Ciuc, din anul 1694, pe baza unor documente locale în cea mai mare parte necunoscute și nevalorificate până în prezent.

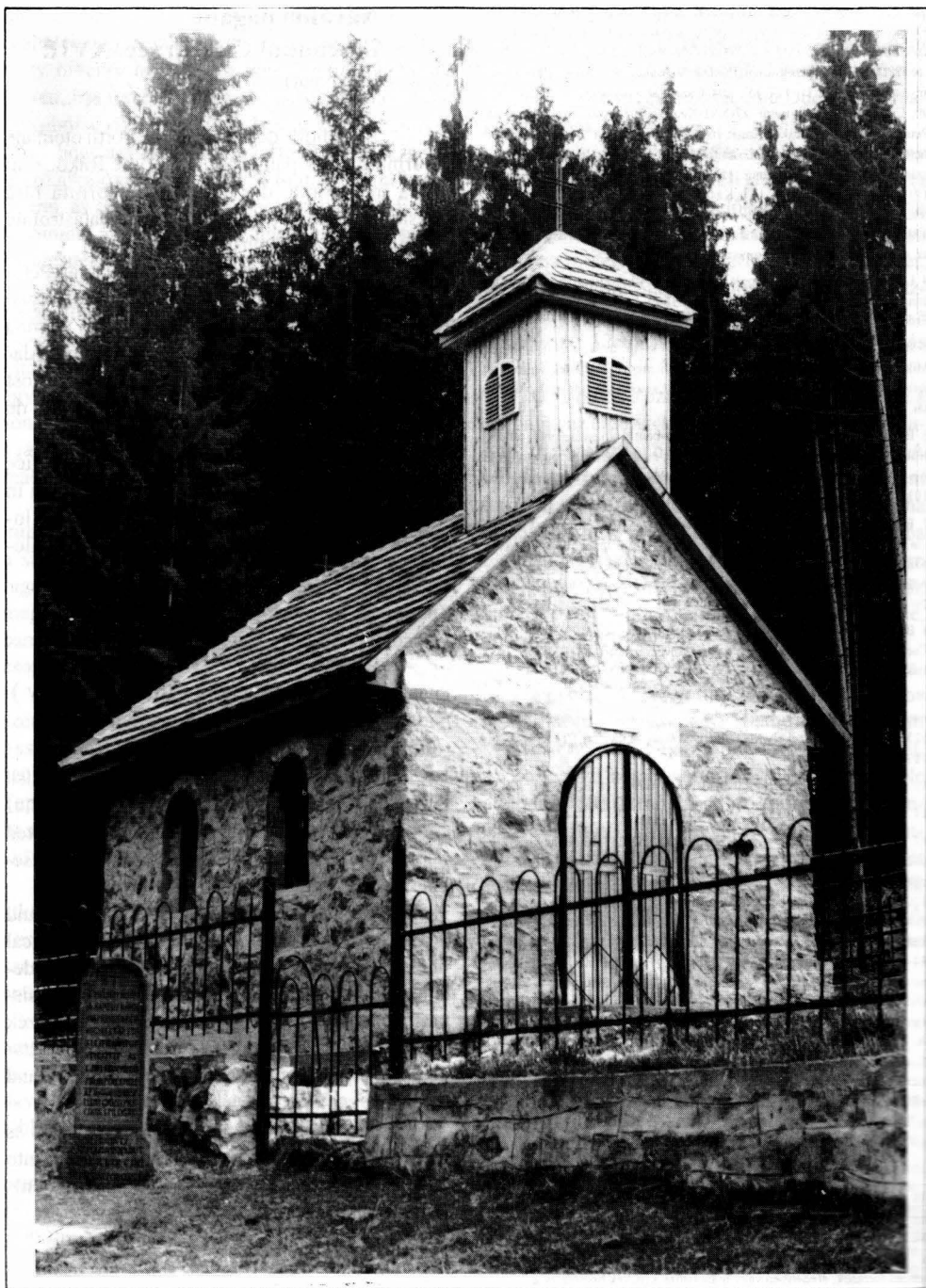
The Pagan Ravagings of the 17th Century in Csíkszék (Harghita County) (Abstract)

The punishing expeditions of the Turkish Porte, as a result of the campaign in Poland of György Rákóczy II. in 1657, and which started without the consent of the Porte, had awful consequences.

The leaders of Csíkszék: István Petki and István Lázár, followers the anti-Turkish political line of György Rákóczy II and János Kemény, decided in the autumn of 1661 to organise a resistance which fell quickly, and the land of Csíkszék was almost totally destroyed by the Turkish-Tartar invasion. More than 10,000 people were killed and taken into captivity.

The paper presents these tragic events as well as those linked to the last Tartar invasion into Csík in 1694, on basis of some local documents mostly unknown until now.

1. Ferencz Kolostor könyvtára), Sándor Imre, A csíkszentsimoni család levéltára, Kolozsvár, 1910, Csíkszeredai Állami Levéltár, Csíkszék iratai, 27/16-22 (1657-1699) sz. iratcsomók; Felcsíkszék iratai, 28/1 (1699-1724), Alcsíkszék iratai, 29/1-2. sz. iratcsomók; Csíkszentgyörgyi anyakönyv, 47/111. sz. 129, 182, 204; Csomafalvi anyakönyv, 47/125/1742/90. Cs. Á. L. T. Csíkszék iratai, 27/XVI-XX/39/1767 (A szentmihályi Kősa Péter és felesége Bocskor Annát 1694-ben, vagy utána "az öreg Bocskor János 375 tallérral váltotta ki" a rabtságból); Csíki Székely Múzeum 10-es számú kéziratos protokolluma, 153-154.; Vizitációs jegyzőkönyv (1669-1714). Ltsz. 6256. 1-111., 163; Kászoni protokollum. XVII. sz. második kötet. Cs. Sz. M. Ltsz. 6328; Liber seminarii, 4129 számú kéziratos könyv, 19043 (A Cs. Sz. M. régi könyvtára); Jenőfalvi faljegyzőkönyv, Ltsz. 6314. sz. 46, 50-51 (A Cs. Sz. M. könyvtára).
2. Losteiner Leonard, Cronologia topographico-chorographica..., 449; Orban Balázs, A Székelyföld leírása II., Bp. 1869, 115-116.; Veszely Károly, Erdélyi egyháztörténeti adatok, Kolozsvár, 1860, 147.
3. Bethlen János, Erdély története, 1629-1673, Bp. 1993, 103-106.; Endes Miklós, Csík-, Gyergyó-, Kászón-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig, Bp. 1938, 116-122.; Evliya Cselebi, Magyarországi utazása, Bp. 1904, 122-128.
4. Benedek Fidel, Tatarbetores Csíkba 1661-ben, Kolozsvár, 1945, 60-66. Különösen hasznos könyv az 1661-es török-tatar betoresről, pusztításról. Az egyetlen átfogó munka ebben a témakörben; Bethlen János, i. m. 103-106.; Evliya Cselebi, i. m. 122-128, 133-134.
5. Benedek Fidel, i. m. 66-75.; Bethlen János, i. m. 103-106.; Evliya Cselebi, i. m. 127-128.; Kájoni János, Liber niger, 67; Kájoni János, Fekete könyv. Szeged, 1991, 118.; Kájoni János, Regi orogona felirata, 1664; Csíkszeredai Állami Levéltár, Csíkszék iratai, 27/17-20. sz. iratcsomók; Alcsíkszék iratai, 29/1-2. sz. iratcsomók.
6. Benedek Fidel, i. m. 68, 67-72, 76-81.; Bethlen János, i. m. 103-106.; Evliya Cselebi, i. m. 127; Kájoni János, Fekete könyv, Szeged, 1991, 57-58, 118.; Losteiner Leonard, i. m. 467.
7. Csíkszeredai Állami Levéltár, Csíkszéki protokollumok, 27/III/16-20. sz. iratcsomók; Csíkszéki egyházi Vizitációs jegyzőkönyv, 1667-1714, Ltsz. 6256, 1-111 (Csíki Székely Múzeum.); Székely oklevéltár VI., Kolozsvár, 1897, 286.
8. Csíkszéki egyházi vizitációs jegyzőkönyv 1669-1714, Ltsz. 6256. 1-111.
9. Székely oklevéltár VI., K. V. 1897, 291-294.
10. Cseri Mihály, Erdélyi történelmi, Bp. 1983, 252-257.; Endes Miklós, i. m. 162-167.; Lakatos István, Csíkszék Domus historia, 61 (Lásd Székely oklevéltár VI., K. V. 1897, 444-449). Lakatos szerint Szépvíziől csak örményt 120-at hajtottak el; Losteiner Leonard, i. m. 543-550.; Orban Balázs, A Székelyföld leírása II., Pest, 1869, 32-33, 38, 73-74.; Csíkszeredai Állami Levéltár, Felcsíkszék peres iratai, 28/1/9, 11, 16, 17-24, 26, 31-32, 37, 46, 70-74, 84-85, 90, 94, 106-108, 118, 140, 206, 207 (Protokollumok); Alcsíkszék peres iratai, 29/1/20-21, 29, 37, 233, 266, 29/27 (Protokollumok); A Székely Oklevéltár VII. kötetében 1702-beli tanúkihallgatást közölnék: "... tudja kgték, ha (dánfalvi) Lukács Péter vött volna tatárt a felesége váltásában?" A. 2. tanu: a dánfalvi János Péter özvegye, Anna asszony mondja, hogy (Lukács Péterné) "reménkedett. (rimánkodott) hogy a nagy Isten kedvéért otót váltás me Lukács Péter" (95 old.); 1724 körül, 30 év múltán a szentmihályi Ferencz Fulop és Bányah Mihály Tatárországba mentek, hogy 50 tallérral kiváltás Lukács Péternét, de "ki nem akart jöni, ki nem hozhaták". Ha ez igaz? (Felcsík iratai, 27/1/1727/205-206)
11. Erdély története II., Bp. 1986, 877-897.
12. Szédeczky Lajos, A csíki székely krónika, Bp. 1905, 216.; Sándor Zsigmond írta a Sándor-Apor perrel kapcsolatban 1804-ben; A Csíki Székely Múzeumban 1994. május 5.-én nyílt meg a Pogánydúlások Csíkszeredában a 17. század második felében című kiállítás. Korabeli tárgyak, jórészt az idézett források, eredetiben vagy másolatban kerültek bemutatásra.

1. ábra A Hosszúaszói Xántus-kápolna.

Hagyomány szerint itt esett el Xántus Keresztúr a tatárokkal vívott ütközetben. 1990-1991-ben épült újjá.